

Толерантност на българското население към „икономиката в сянка“

Проф. д-р Емилия Ченгелова

Директор на Института по философия и социология – БАН

Презентация за Комисия по труда, социалната и демографската политика

Народно събрание

„Икономиката в сянка“ и другите видове икономически дейности

Структура на понятието „толерантност към сенчести икономически практики“

Индекс на толерантността на
населението към
„икономиката в сянка“
(Индексът SETI –
Shadow Economy Tolerance Index)

- Уникален по своето съдържание
- Няма аналог в европейската и в българската изследователска практика
- За пръв път се изчислява през 2023 г. в рамките на проект „Факторна детерминираност на „икономиката в сянка“ и подходи за ограничаването ѝ в българското общество“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“

Изчисления на Индекса SETI за цялата изследвана съвкупност

Компонент 1. Базисни нагласи спрямо "икономиката в сянка": относително тегло 50%:

Съставни индикатори:	Тегло	Стойност	Претеглена стойност
1. "Икономиката в сянка": „нормално“ явление в съвременните икономики	6,0	52,02	3,12
2. "Икономиката в сянка": необходимост за оцеляването на бизнеса и гражданите	6,0	42,74	2,56
3. Икономиката в сянка": допустимият нормативен „компромис“	6,0	49,16	2,95
4. "Икономиката в сянка": социално приемлив начин за правене на бизнес	4,0	39,19	1,57
5. При криза "икономиката в сянка" спасява застрашените от фалит фирми	5,0	45,90	2,29
6. "Икономиката в сянка": най-бързият начин да се работи с печалба	5,0	64,25	3,21
7. "Икономиката в сянка": следствие на ниския риск от наказуемост	5,0	81,24	4,06
8. Практиката „пари в плик“: възможност за повече гъвкавост и оперативност	5,0	59,26	2,96
9. Изплащането на здравни и социални осигуровки върху по-ниско заплащане от действителното: добре премислен консенсус между работодателя и работника	4,0	57,65	2,31
10. Частичното фактуриране на реалните дейности и обороти се приема като допустима практика	4,0	51,64	2,06

Обща стойност на Компонент 1:

27,09

Компонент 2. Психологическа склонност за включване в сенчести практики:
относително тегло 40%:

Съставни индикатори:	Тегло	Стойност	Претеглена стойност
1. Склонност за работа без трудов договор	6,0	64,38	3,86
2. Склонност за социално и здравно осигуряване върху по-ниски суми от реално получаваните	3,0	62,63	1,88
3. Склонност за работа на трудов договор за една сума плюс устни договорки за допълнително заплащане	6,0	71,47	4,28
4. Склонност за полагане на извънреден труд без заплащане	3,0	28,53	0,85
5. Склонност за работа при вредни и опасни условия на труд	3,0	26,23	0,78
6. Нагласа да не изискват финансови документи (фактури и касови бележки) при пазаруване и плащане на сметки	4,0	46,92	1,87
7. Нагласа/предпочитание за извършване на големи парични плащания в брой, а не чрез банков превод	4,0	45,50	1,82
8. Нагласа за неплащане на дължимите данъци в пълен размер	5,0	56,91	2,84
9. Нагласа за участие в търг или конкурс за обществена поръчка с предизвестен в полза на този участник резултат	2,0	45,27	0,91
10. Нагласа да се даде или да се получи подкуп	4,0	45,99	1,84
Обща стойност на Компонент 2:			20,93

Компонент 3. Ниво на реална включеност в сенчести практики: относително тегло 10%:

Съставни индикатори:	Тегло	Стойност	Претеглена стойност
1. Съобщени лични случаи за работа без трудов договор	1,0	24,80	2,48
2. Съобщени лични случаи за осигуряване върху по-ниска сума от реално получаваната	1,0	28,40	2,84
3. Съобщени лични случаи за доплащане "на ръка" на необлагаема сума, при сключен договор за по-ниска сума	1,0	28,60	2,86
4. Съобщени лични случаи за полагане на извънреден труд без заплащане 1,5	1,0	20,10	2,01
5. Съобщени лични случаи за работа при опасни и нездравословни условия на труд	1,0	12,00	1,20
6. Съобщени други случаи за работа без трудов договор	1,0	28,30	2,83
7. Съобщени други случаи за осигуряване върху сума, по-ниска от реално получаваната	1,0	38,50	3,85
8. Съобщени други случаи за доплащане "на ръка" на необлагаема сума, при сключен договор за по-ниска сума	1,0	40,40	4,04
9. Съобщени други случаи за полагане на извънреден труд без заплащане	1,0	23,80	2,38
10. Съобщени други случаи за работа при опасни и нездравословни (условия на труд)	1,0	21,90	2,19

Обща стойност на Компонент 3:

26,68

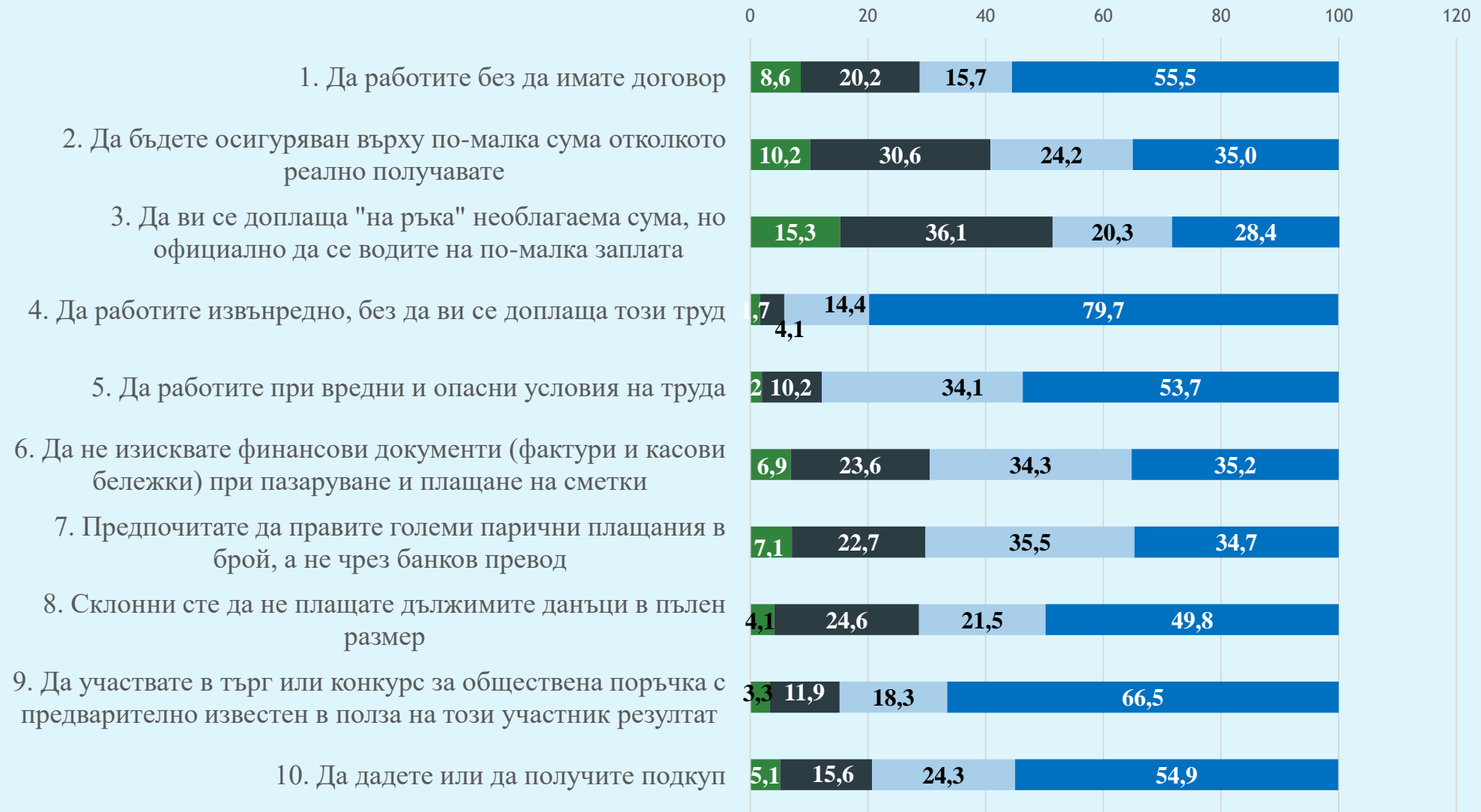
Стойност на Индекса SETI:

1. За цялата изследвана съвкупност 15+ г.
2. За възрастовата група 15-35 г.
3. За възрастовата група 36-55 г.
4. За възрастовата група 56 + г.

	<u>Общо</u>	<u>15-35 г.</u>	<u>36-55 г.</u>	<u>56 + г.</u>
Обща стойност на Компонент 1:	27,09	33,51	26,54	21,00
Обща стойност на Компонент 2:	20,93	24,52	19,02	13,61
<u>Обща стойност на Компонент 3:</u>	<u>26,68</u>	<u>33,50</u>	<u>26,68</u>	<u>19,83</u>
Обща стойност на SETI:	74,70	91,53	72,24	54,44

Индексът SETI може да има стойност между 0 и 100, като
0=нулева толерантност и
100=максимална толерантност

Представете си, че сте нает на работа в типична българска фирма. В каква степен сте склонни да се съгласите на следните неща?

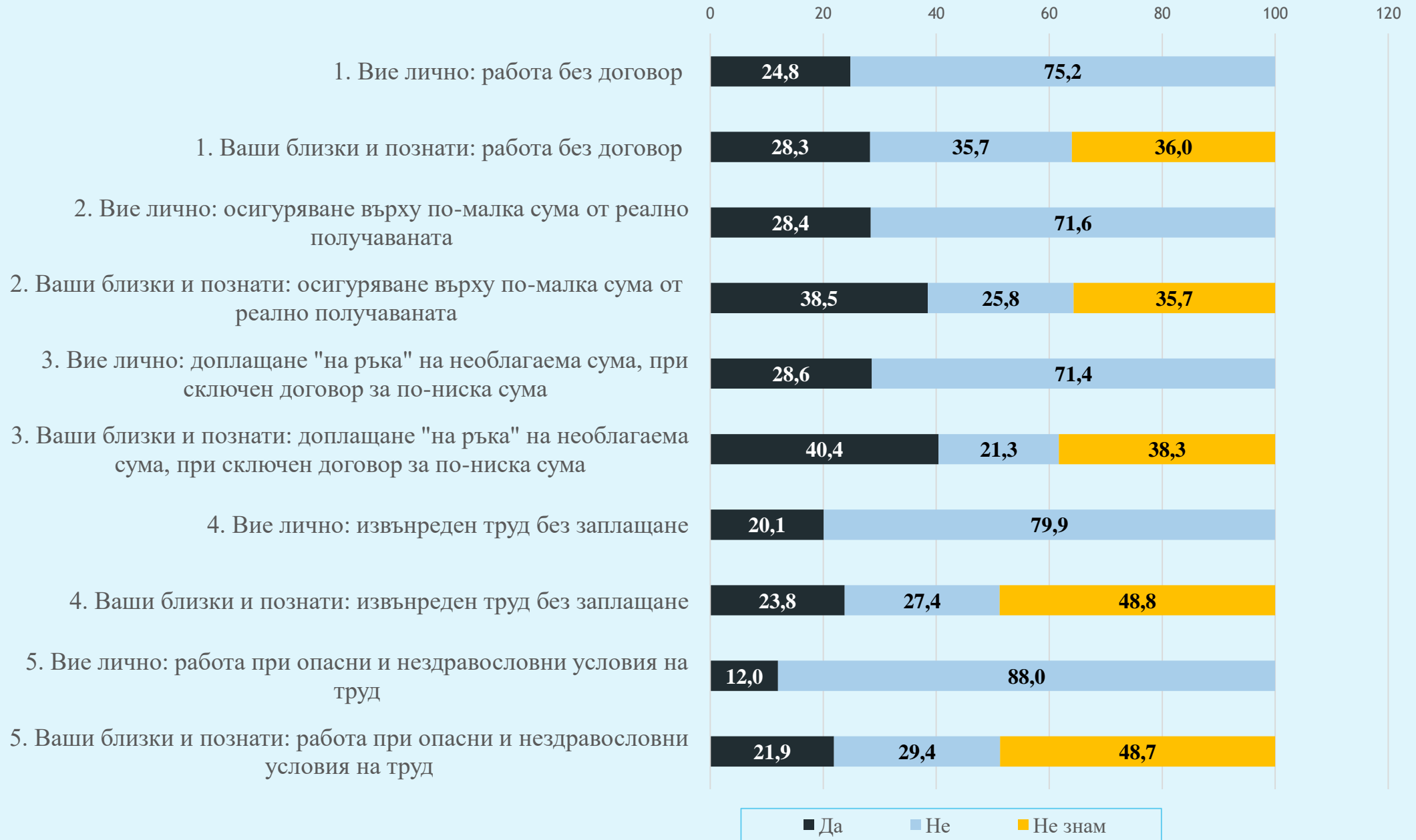
■ Да, напълно съм склонен да се съглася

■ До известна степен съм склонен да се съглася

■ До известна степен не съм склонен да се съглася

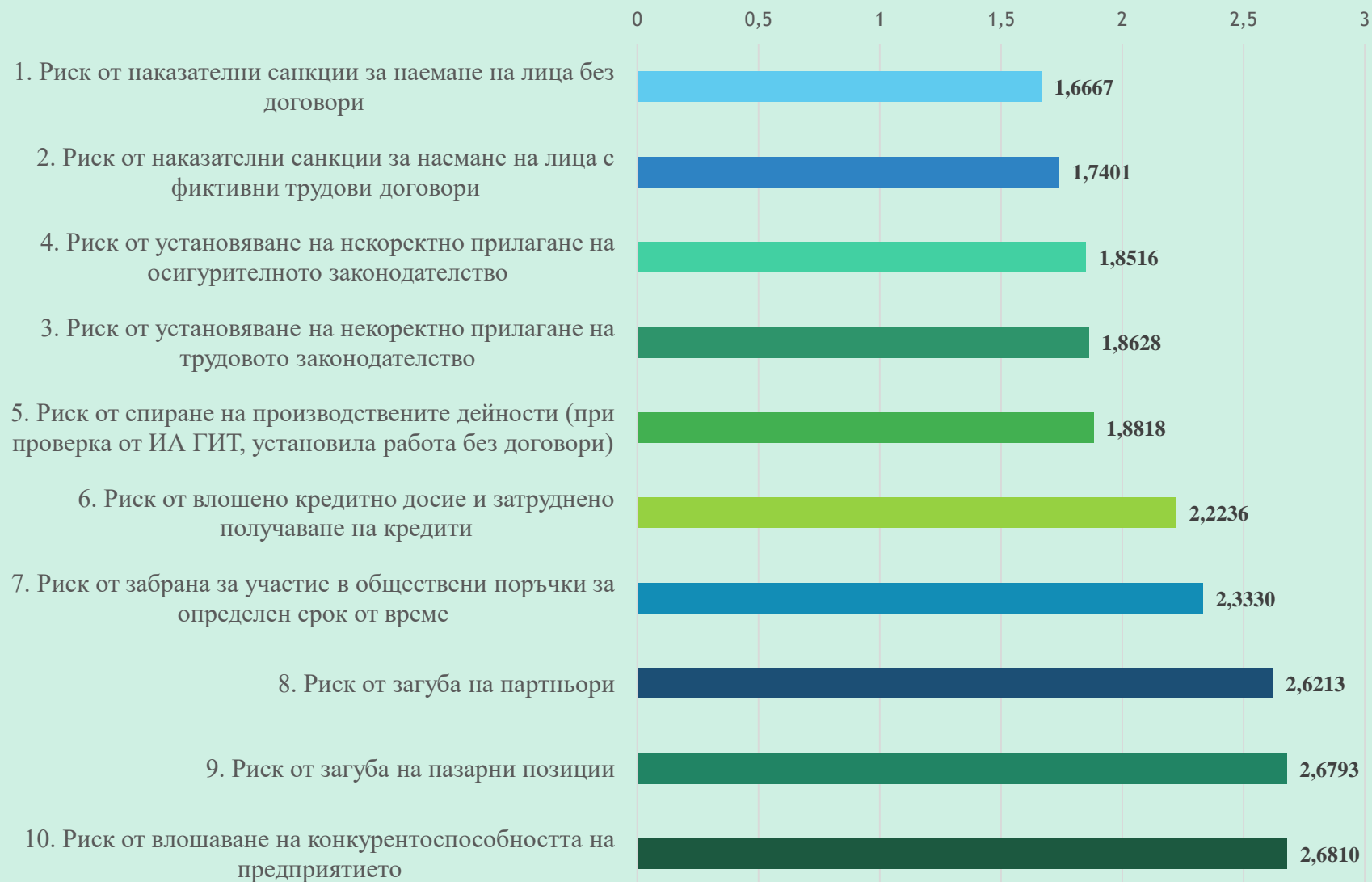
■ Не, изобщо не съм склонен да се съглася

През последната една година на Вас лично и на Ваши близки и познати случвало ли се е да работят при следните условия?

Осъзнаване на рисковете (1)

Ранжиране на рисковете за работодателите, при евентуално включване в сенчести икономически практики

Осъзнаване на рисковете (2)

Ранжиране на рисковете за физическите лица, при евентуално включване в сенчести икономически практики

Мултифакторна теория – холистичен поход при измерването и тълкуването на „икономиката в сянка“ (1)

Две категории фактори – екзогенни и ендогенни

Екзогенните фактори са тези детерминанти, които се явяват външни спрямо индивида като субект и обект на икономическите отношения, в това число като субект или обект на сенчесто икономическо поведение

Ендогенните фактори са тези детерминанти, които имат вътрешна мотивационна сила спрямо индивида.

В това число различаваме две големи групи фактори:

- 1) фактори, които са следствие от съзнателен жизнен избор на индивида
- 2) фактори, които са материална обективизация на публично циркулиращи нагласи, стереотипи и клишета

В резултат индивидът интернализира специфичен жизнен опит и отношение към икономическата действителност и когато решава каква позиция да играе в този икономически свят, прави свой уникален избор, базирайки се на системата от личностно възприети вярвания, ценности, диспозиции и поведенчески модели

Мултифакторна теория – холистичен поход при измерването и тълкуването на „икономиката в сянка“ (2)

Към екзогенните фактори отнасяме:

1. Фактори на институционалната и нормативна среда
2. Конюнктурно адаптационни фактори
3. Механизмите за контрол като фактори

Към ендогенните фактори отнасяме:

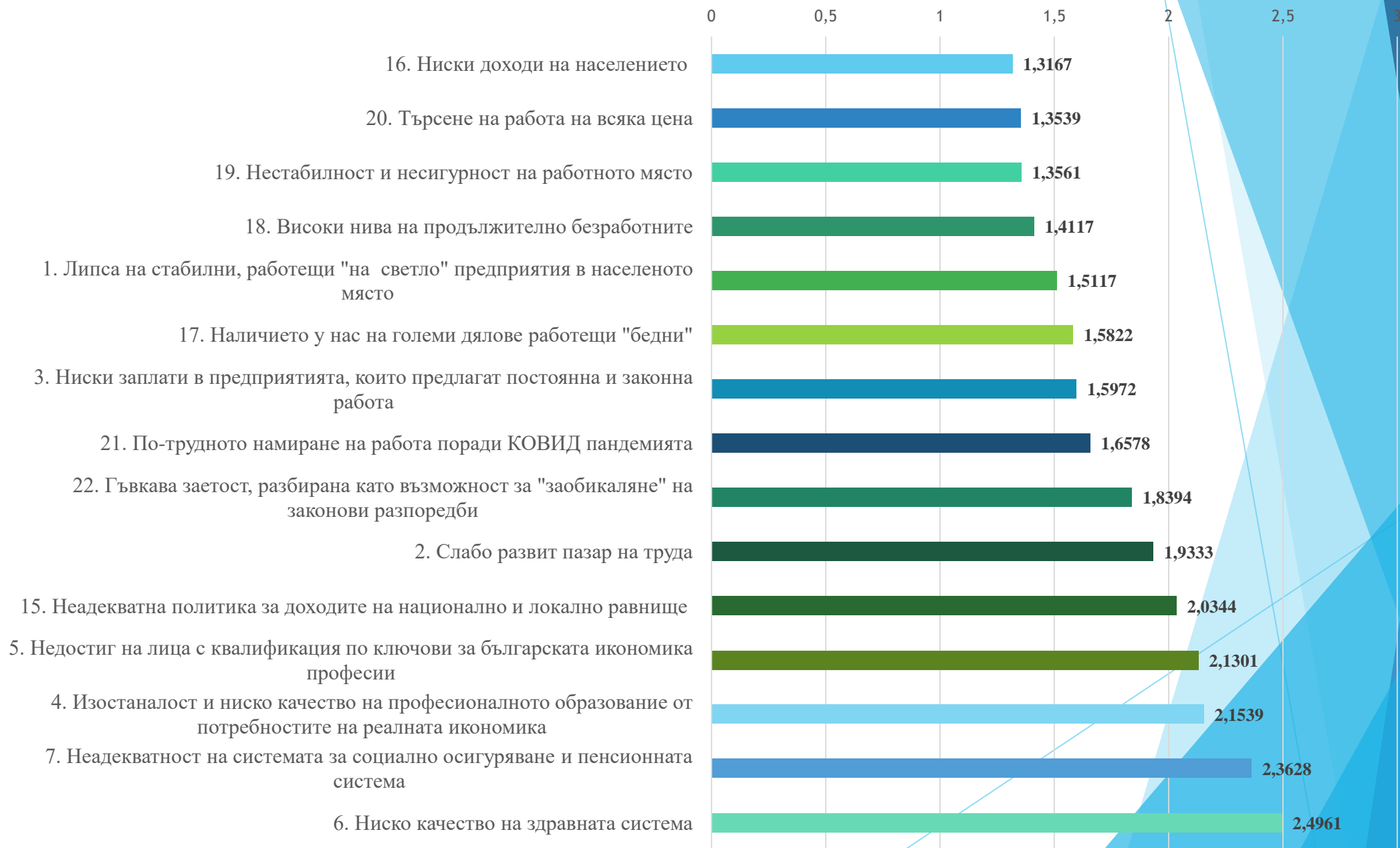
4. Дефицит на доверие към държавността
5. Дефицит на доверие към основни социални системи
6. Фактори, производни от капиталистическия етос
7. Семейни рестриктивни и други утежняващи фактори

Влиянието на тези седем групи фактори (общо 49 на брой) е изследвано през 2021 г. в проведеното национално представително изследване сред българското население: 15+г., обем на извадката 1800 единици

Ранжиране на факторите от институционалната и нормативна среда, според средните им стойности (mean)

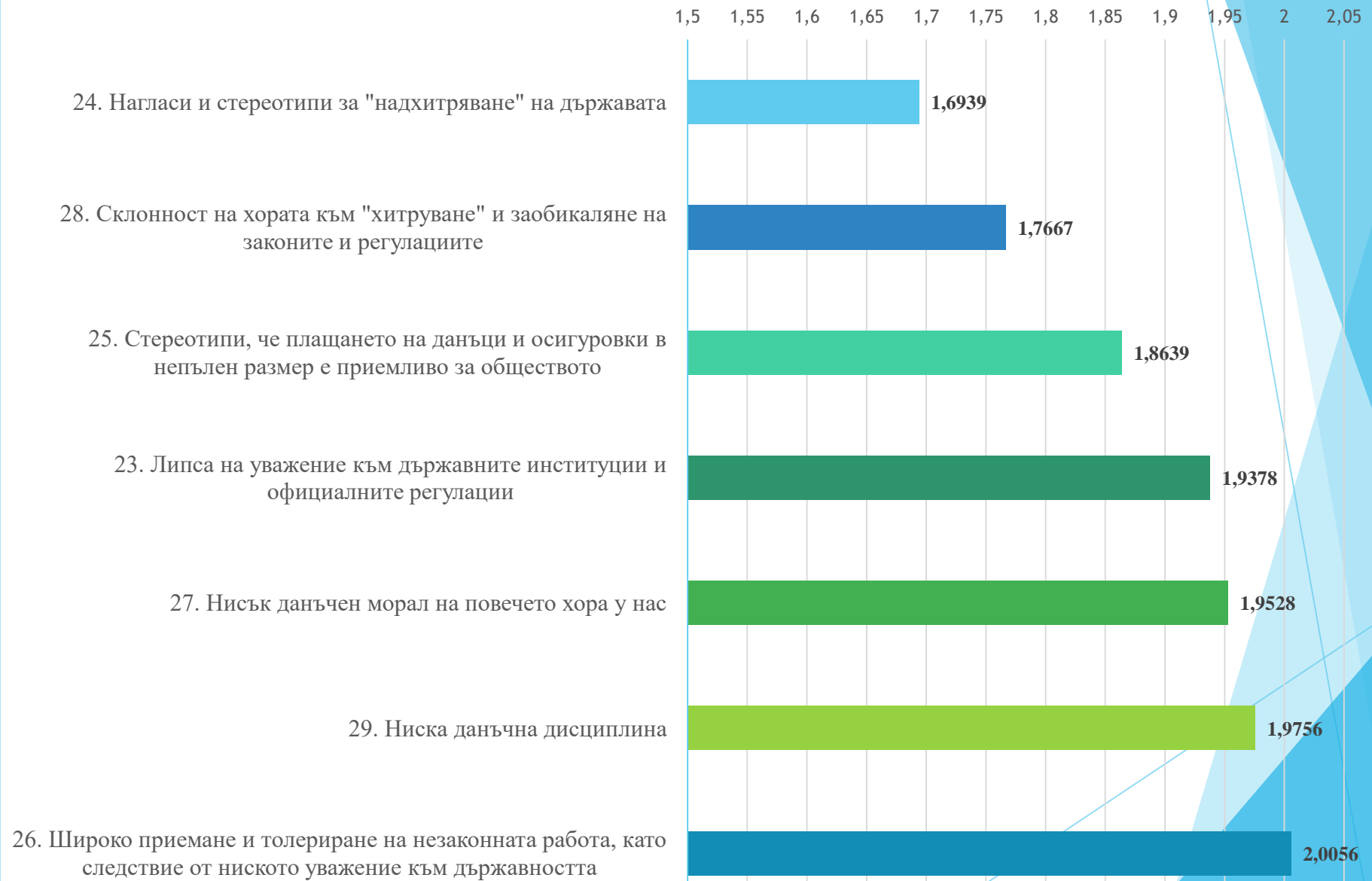
Ранжиране на конюнктурно адаптационните фактори, според средните им стойности (mean)

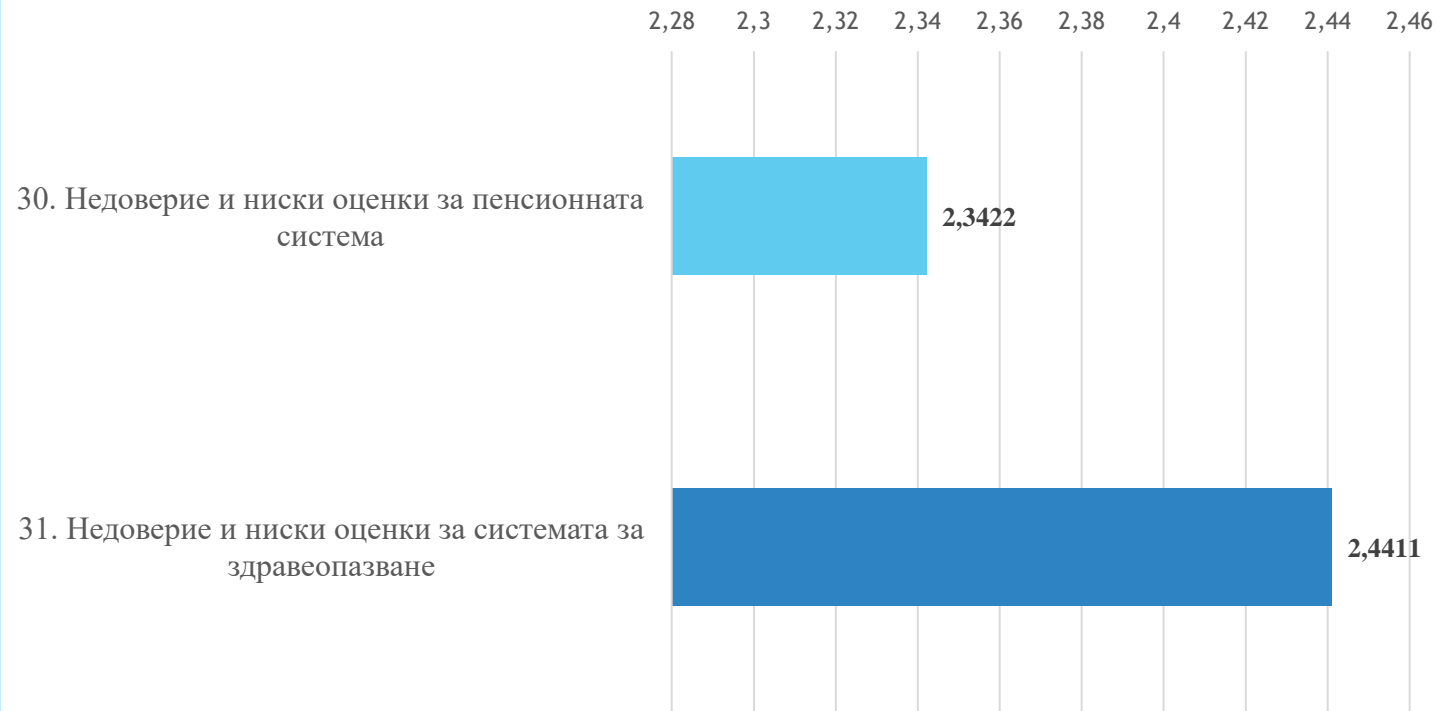
Ранжиране на механизмите за контрол като фактори, според средните им стойности (mean)

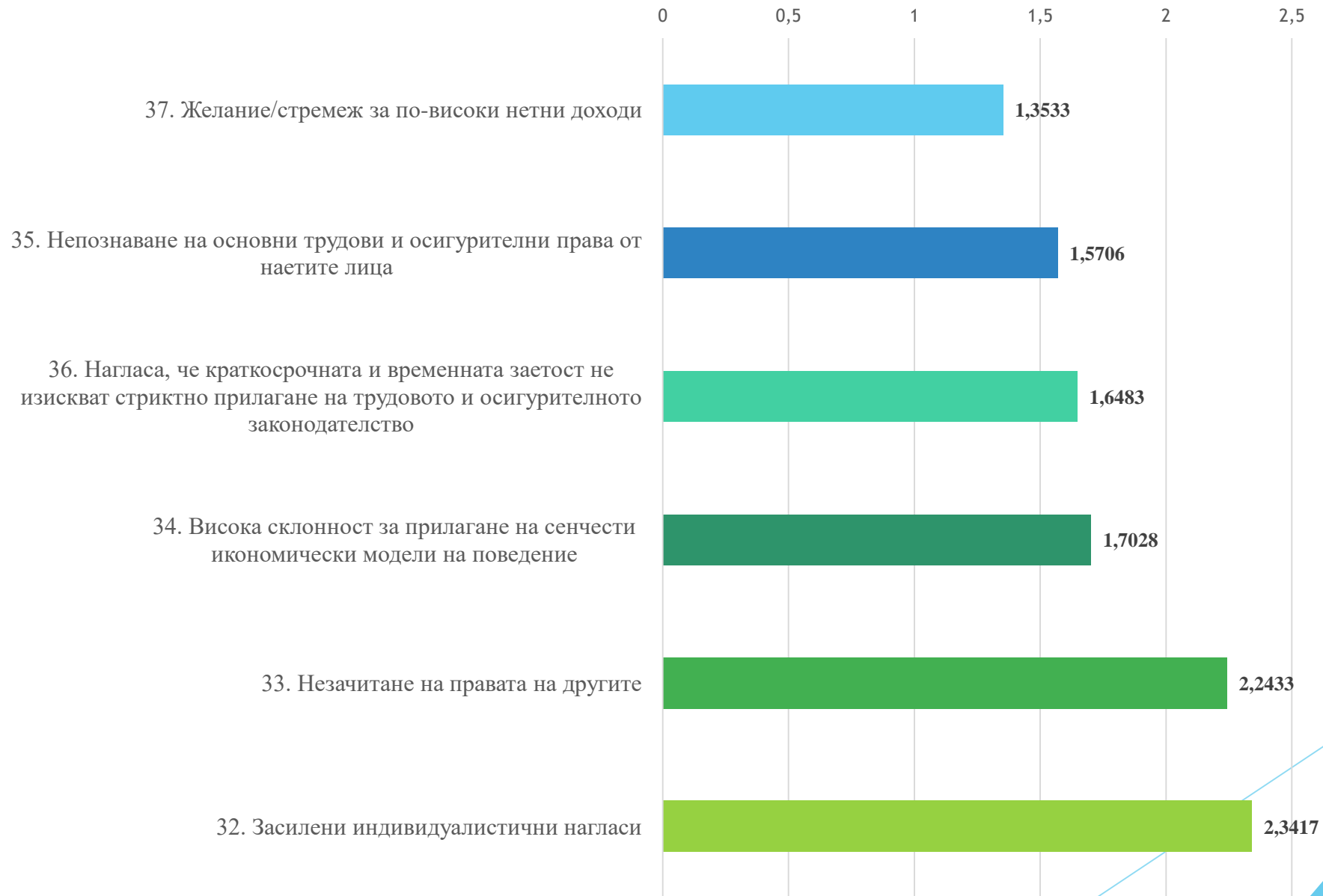
Ранжиране на факторите, индикиращи дефицит на доверие към държавността, според средните им стойности (mean)

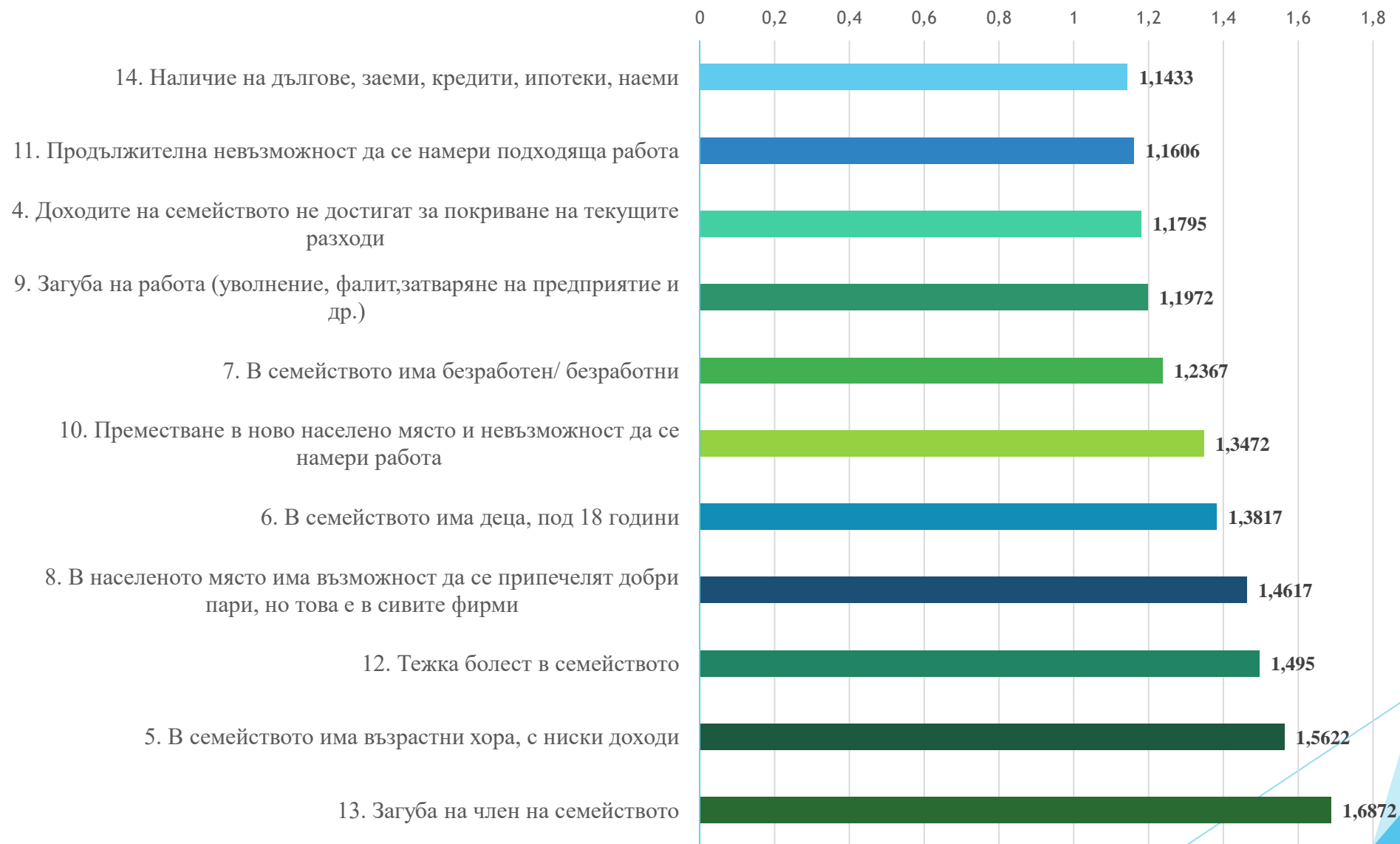
Ранжиране на факторите, индикиращи дефицит на доверие към основни социални системи, според средните им стойности (mean)

Ранжиране на факторите, отразяващи спецификата на капиталистическия етос, според средните им стойности (mean)

Ранжиране на семейни рестриктивни и други утежняващи фактори, според средните им стойности (mean)

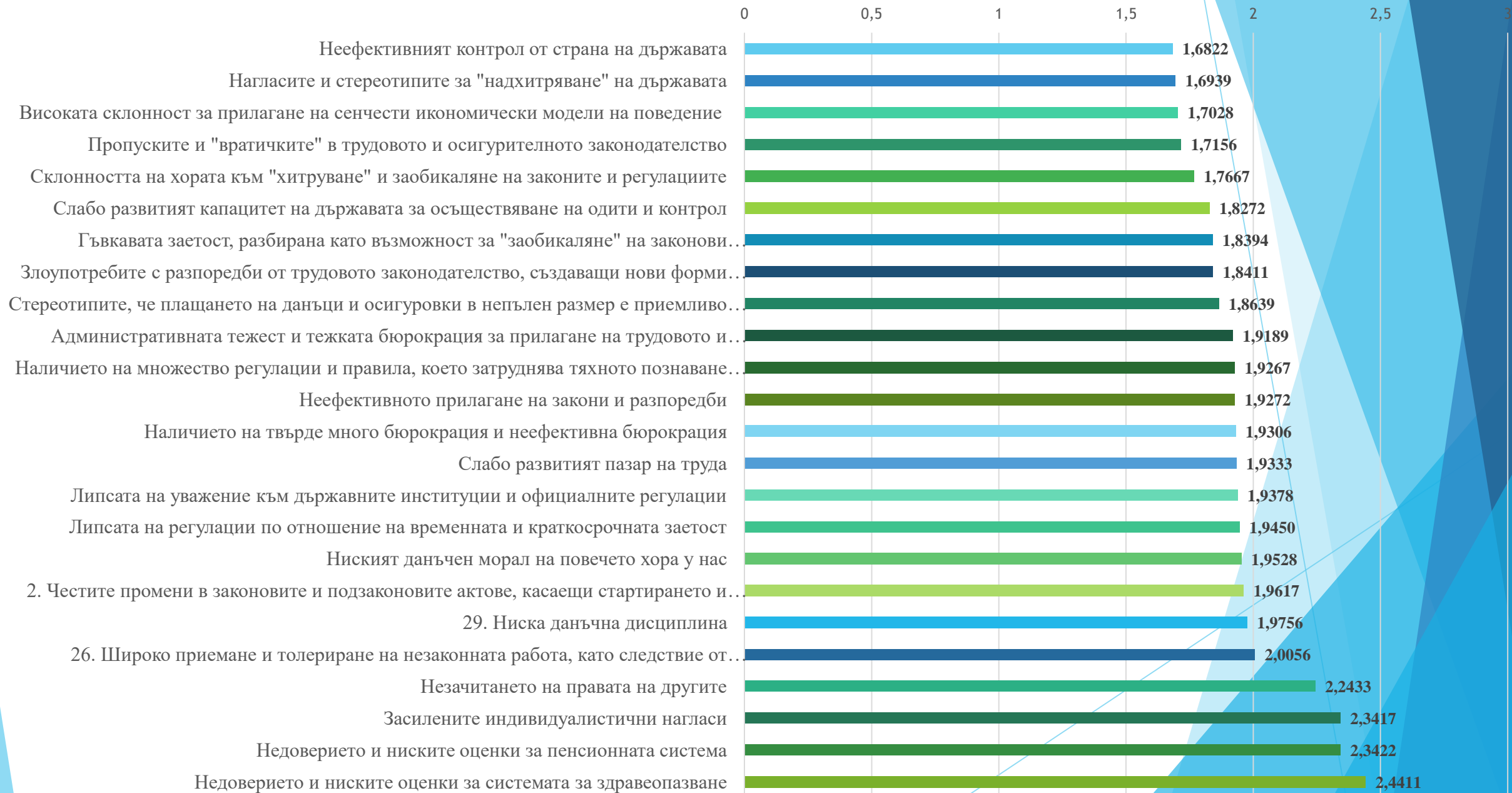

Основни фактори за възникването и разпространението на "икономика в сянка" (25 фактора).

Mean 1,14-1,66

Основни фактори за възникването и разпространението на "икономиката в сянка" (други 24 фактора). Mean 1,68-2,44

Особеност при тълкуването на факторните влияния

- ❑ Средните стойности (mean) на оценените от нас 49 фактора са в диапазона между 1,14 и 2,44, при възможни стойности между 1 и 4, като тълкуването е следното: колкото по-близко до единица е средната стойност на даден фактор, толкова по-силно е влиянието на този фактор за възникването и разпространението на „икономика в сянка“ у нас. И обратното, колкото по-близко до четворка е средната на даден фактор, толкова по-слабо е влиянието на този фактор за възникването и съществуването на сенчести практики в българската икономика
- ❑ В този смисъл забележителен е фактът, че средните стойности (mean) на оценяваните фактори са в диапазона между 1,14 и 2,44 и практически не се доближават до четворката, т.е. до слабия край на оценъчната скала
- ❑ Това показва, че всичките тествани фактори са преценени от населението (15+ г.) като имащи относително високо влияние за възникването и разпространението на „икономиката в сянка“

Важни констатации

- ❑ Изследването навежда на извода, че същинските фактори и причини за включване в сенчести икономически практики трябва да се търсят предимно в семейни (рестриктивни и утежняващи) и конюнктурно адаптационни обстоятелства, подсилени от съзнанието за неефективни, нереалистично ниски санкции и допълнително „аргументирани“ от някои народопсихологически характеристики, пряко свързани с доминирането на капиталистическия етос
- ❑ В същото време, при емпирични изследвания хората си служат с изместващи механизми и извеждат на преден план други две групи фактори - дефицита на доверие към държавността и дефицита на доверие към основни социални системи, като с тези два типа обстоятелства хората „оправдат“ своето включване в сенчести практики
- ❑ Особена е ролята на институционалната и нормативната среда в тези процеси – тя се позиционира в средата на направеното ранжиране и индикира факта, че хората си дават ясна сметка за влиянието на институционалните и нормативни фактори за възникването и съществуването на „икономика в сянка“, но не са склонни да ги извеждат като водещи фактори, формиращи нагласи за включване в сенчести икономически практики

Препоръки за овладяване на „ИКОНОМИКАТА В СЯНКА“ (1)

Ограничаване на работата без договор – 1) засилени проверки от ИА ГИТ, 2) въвеждане на по-строги санкции за работодателите, 3) въвеждане на санкции на наеманите лица – нарушители на трудовото и осигурителното законодателство, 4) широки информационно разяснителни кампании сред населението 5) популяризиране на примери за успешни коректни работодатели

Ограничаване на работата с фиктивни договори – 1) специализиран контрол от ИА ГИТ, 2) драстично по-високи парични санкции за работодателите-нарушители, 3) въвеждане на санкции и за наеманите лица-нарушители, 4) информационни кампании

Ограничаване на практиката за прикрити трудови договори – 1) да се разширят функциите на ИА ГИТ, 2) въвеждане на санкции за наеманите лица, 3) прецизиране текстовете от Кодекса на труда, 4) да се актуализира Закона за задълженията и договорите

Ограничаване на практиката за фалшивата самонаетост - 1) да се разширят функциите на ИА ГИТ, 2) въвеждане на санкции за наеманите лица

Препоръки за овладяване на „икономиката в сянка“ (2)

Стимулиране на населението за спазване на трудовото и осигурителното законодателство

- Провеждане на широки информационни кампании, чрез които да се създаде обществено мнение и нагласи за нетолериране на „икономиката в сянка“ във всичките ѝ проявления. 74,2 % от респондентите виждат в тази форма на въздействие подходящ инструмент
- 52,2 % от населението настояват за въвеждане на санкции за наеманите лица
- 34,5 % от изразените мнения са в посока привеждане на добри примери от коректното спазване на трудовото и осигурителното законодателство

Препоръки за овладяване на „ИКОНОМИКАТА В СЯНКА“ (3)

- Най-напред, за да се ограничи „икономиката в сянка“ в едно съвременно общество с икономика от неолиберален тип, е необходимо към проблема да се подходи **холистично**. Холистичността следва да се разбира в два аспекта:
 - ❑ Първо, в ограничаването на сенчестите икономически практики трябва да бъдат ангажирани всички основни заинтересовани страни (държава, работодатели, синдикати, наети лица)
 - ❑ Второ, другият аспект на холистичността предполага емпиричното изучаване на „икономиката в сянка“ да включва всички основни субекти в обществото
- **Да се преобърне сега действащата парадигма, според която да бъдеш част от „икономиката в сянка“ е икономически по-изгодно, отколкото ако си коректен.** Необходимо е да се направи така, че сенчестите работодатели и работещите „в сянка“ наети лица да търпят икономически щети и негативи
- **Да се приложат политики и мерки за създаване на адекватна правна култура сред населението – учебни дисциплини „Основи на трудовото законодателство“ и „Основи на осигурителното законодателство“ – задължителни за горните класове и за студентите**
- **Да се направят промени и по отношение санкциите за нарушаването на трудовото, осигурителното и фискалното законодателство.** Към момента има предвидени санкции, но те са символични – ниски като размер и несъответстващи на размера и тежестта на нарушението. Оказва се, че е икономически по-изгодно да поемеш риска да бъдеш уловен в ситуация на нарушени, отколкото да се откажеш от самото нарушение. Това отново ни връща на горната теза, че **към дадения момент е икономически по-изгодно да си в сенчестата страна на икономиката, отколкото да си коректен по отношение на законодателството и социалните норми**

БЛАГОДАРЯ ЗА ВНИМАНИЕТО!

Проф. дсн Емилия Ченгелова

Директор на Институт по философия и социология - БАН

emilia.chengelova@ips.bas.bg

088 692-6902